

Artur Fabiś¹

Renata Konieczna-Woźniak²

Polski fenomen uniwersytetów trzeciego wieku³

Polish phenomenon of third age universities

Streszczenie: Tekst wpisuje się w obszar gerontologii społecznej, gdyż koncentruje się na jednej z instytucji edukacji dorosłych – Uniwersytecie Trzeciego Wieku. Poruszane są następujące zagadnienia: definicja UTW, geneza pierwszego UTW na świecie, historia założenia polskiego uniwersytetu dla seniorów i rola prof. Haliny Szwarz, dalszy rozwój ruchu UTW w Polsce, zmiany w polskich UTW wywołane przełomowym rokiem 1989, wstąpieniem do Unii Europejskiej i postępowaniem technologicznym. Podjęte zagadnienia uzupełnione są w końcowej części tekstu o przegląd obecnego ruchu UTW, jego charakterystykę, krytyczną ocenę oraz dyskusję nad jego dalszym rozwojem i innowacyjnością działań edukacyjnych seniorów, które stanowią integralną część lokalnej i krajowej polityki senioralnej.

Słowa kluczowe: uniwersytet trzeciego wieku, edukacja w starości, uczenie się w starości, uniwersytet trzeciego wieku w Polsce

Summary: The text is aligned with social gerontology as it focuses on defining U3A and exploring its historical and contemporary development. It examines the genesis of the first U3A in the world, the founding of a Polish university for seniors and the role of professor Halina Szwarz, as well as changes in Polish U3As resulting from the breakthrough year 1989, joining the European Union, and technological progress. In the final section, the text provides an overview of the present U3A movement, its characteristics, critical evaluation, and

1 Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, e-mail: arturfabis@wp.pl

2 Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: renatak@amu.edu.pl

3 Tekst ten stanowi rozbudowaną wersję artykułu obojga autorów *Polish phenomenon of Universities of the Third Age*. DOI: <https://doi.org/10.15219/em77.1390>, który został opublikowany w języku angielskim w numerze 1/2019 „Exlibris BGS”. Obecny tekst został znacząco rozbudowany, uzupełniony i uaktualniony o nowe dane, także z uwzględnieniem pandemii COVID-19.

discussion of the innovative nature of educational activities for seniors, which are an integral part of the local and national senior policy.

Keywords: The University of the Third Age, education in old age, learning in old age, the University of the Third Age in Poland

1. Wprowadzenie

Uniwersytety trzeciego wieku (fr. *Universités du Troisième Âge*, ang. *Universities of The Third Age*) są w Polsce ważnymi instytucjami edukacji dorosłych, z bogatymi tradycjami, skupiającymi głównie ludzi we wczesnej fazie starości. Można wręcz stwierdzić, że od lat stanowią „wizytówkę” aktywnych edukacyjnie seniorów. Wpisują się przede wszystkim w model edukacji pozaformalnej dorosłych, w którym, oprócz wiedzy i umiejętności, zdobywane, odnawiane lub rozwijane są kompetencje, a uczący się dorosły ma szansę na osobisty wszechstronny rozwój. Procesowi uczenia się w różnych miejscach i przestrzeniach towarzyszą swobodna, miła atmosfera, partnerskie relacje i motywowanie do zaangażowania się uczestników całej społeczności UTW, co zachęca także do dzielenia odpowiedzialności za efekty edukacji na obie strony tego procesu, czyli organizatora i dorosłego uczącego się, zacierając jednocześnie granice między tymi podmiotami. Takie podejście może pomagać w podtrzymywaniu motywacji i wyzwaniu energii do dalszej pracy intelektualnej, ale także duchowej czy form aktywności ukierunkowanych na zdrowie fizyczne. UTW coraz częściej wykorzystują nowoczesne trendy w edukacji dorosłych, takie jak chociażby: edutainment, portale społecznościowe, platformy edukacyjne oraz różnorodne media i wypróbowane praktyki edukacyjne XXI wieku. W ten sposób stosują mieszane strategie pracy z dorosłym uczącym się, korzystając z różnych metod i form kształcenia aktywizującego. Szczególnie czas pandemii COVID-19 narzucił organizatorom edukacji wykorzystanie specyficznych narzędzi uczenia się na odległość, by utrzymać przynajmniej w jakimś stopniu aktywność słuchaczy, choć sam fakt pośrednictwa kształcenia z zastosowaniem nowych technologii wykluczył grono osób nie radzących sobie z technicznymi rozwiązaniami lub świadomie rezygnujących z nich ze względu na brak bezpośredniego kontaktu z innymi członkami społeczności UTW. Niemniej pandemia, poprzez stawianie człowieka w sytuacjach kryzysowych, zdegradowała potrzeby edukacyjne i kondycję psychospołeczną najstarszych Polaków (Szarota & Fabiś, 2022), a w konsekwencji działalność wielu instytucji edukacyjnych, w tym uniwersytetów trzeciego wieku. Dopiero początek roku akademickiego 2022/2023 dokonał wtórnego pobudzenia, dając nadzieję na powrót do wcześniejszych aktywności. Jednakże ich uszczuplenie, wynikłe z odpowiedzi na sytuację pandemiczną, ma charakter trwały i jest

widoczne, pomimo wielu bardziej lub mniej udanych prób adaptacji uczących się osób starszych do pandemicznej rzeczywistości (Szarota, 2020).

Zakłada się, że uniwersytety trzeciego wieku prowadzą przede wszystkim działalność edukacyjną, ale także naukowo-badawczą, społeczną i obywatelską, nakierowaną na polepszanie jakości życia osób w fazie średniej i późnej dorosłości. Należy jednak przyznać, że funkcja naukowo-badawcza wydaje się mocno zaniedbana, szczególnie w jednostkach, które nie mają silnego powiązania z ośrodkami akademickimi. Także nie wszędzie dbałość o profesjonalne przygotowanie kadry edukatorów do pracy z człowiekiem dorosłym, a zwłaszcza starszym, jest obecnie bliska pierwotnym założeniom sprzed pół wieku (Lubryczyńska, 2005). Jednakże, głównie za sprawą organizacji pozarządowych i środowisk akademickich, organizatorzy edukacji dla osób starszych mogą doskonalić swoje kompetencje dzięki uczestnictwu w konferencjach, seminariach, szkoleniach, projektach, konkursach, wymianie krajowej i międzynarodowej liderów, organizatorów i słuchaczy UTW. Uczelnie wspomagają procesy aktualizacji ich wiedzy, wyposażają w nowe umiejętności oraz rozwijają kreatywność.

Niewątpliwie organizowanie oferty edukacyjnej UTW jest elementem realizacji idei uczenia się przez całe życie – *Lifelong Learning (LLL)*, a dotychczasowa praca osób zaangażowanych w te działania nie zamyka repertuaru zadań, jakie stawiane są przed organizatorami kształcenia seniorów i samymi aktywnymi edukacyjnie osobami w późnej dorosłości. Istnieje wiele ciągle aktualnych wyzwań, a do nich stale dołączają nowe – wygenerowane zmianami w kulturze, polityce, gospodarce, sytuacją globalnego zagrożenia zdrowia i życia, konfliktami zbrojnymi.

2. Powstanie pierwszego Uniwersytetu Trzeciego Wieku na świecie

Rok 2023 jest jubileuszowy, gdyż wskazuje na pół wieku istnienia pierwszego uniwersytetu dla seniorów, choć już w roku 1972 rozpoczęły się prace nad utworzeniem tego typu placówki. Jej otwarcie nastąpiło w roku 1973, kiedy to oficjalnie inaugurowano rok akademicki na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Tuluzie. Wydarzenie poprzedziło powstanie, w drugiej połowie XX wieku (przede wszystkim na Starym Kontynencie), licznych organizacji działających na rzecz człowieka starszego. Uzasadnieniem ich tworzenia był dostrzeżony wówczas proces postępującego starzenia się społeczeństw w Europie. Do najważniejszych powstałych w tamtych latach organizacji należały: Międzynarodowe Towarzystwo Gerontologiczne (IAG), Związek Organizacji Starszej Generacji Europy (EURAG) oraz Międzynarodowe Centrum Gerontologii Społecznej (CIGS).

Pod koniec lat 60. wyzwoliło się również wiele ruchów studenckich oczekujących reformowania funkcjonowania uniwersytetów. Wprowadzenie w mury

uczelnii osób starszych miało włączyć to pokolenie w działalność środowiska akademickiego, ale jednocześnie, poprzez bezpośrednie relacje z młodszą, zbuntowaną generacją, seniorzy mieli oddziaływać na nią uspokajająco. Ponadto we Francji wprowadzono ustawę, która zapewniała możliwość kształcenia na uczelniach przez całe życie. Splot tych wydarzeń oraz duży potencjał naukowy kadry akademickiej uniwersytetu w Tuluzie, a także osobiste zaangażowanie wielu osób, a zwłaszcza profesora prawa międzynarodowego Pierre'a Vellas, stworzyły sprzyjający klimat do powstania w roku 1973 pierwszego uniwersytetu dla ludzi starszych, nazwanego Uniwersytetem Trzeciego Wieku (Konieczna-Woźniak, 2001; Szwarz, 1995; Szarota, 2010). Instytucja ta miała wykreować nowy wizerunek osoby starszej, wpłynąć na opinię społeczną i oddziaływać na decydentów poprzez realizację następujących celów:

- umożliwienie kształcenia ustawicznego ludziom starszym;
- kształcenie studentów w zakresie gerontologii społecznej;
- przygotowanie odpowiedniej kadry specjalistów pracujących z ludźmi starszymi;
- prowadzenie badań na temat problemów medycznych, prawnych i psychospołecznych wieku starszego.

Twórca pierwszego UTW w swojej książce „Le troisième Souffle” opisał własne doświadczenia i przeżycia związane z powstaniem tego uniwersytetu: „Uniwersytet rozpoczął swoją, początkowo skromną, działalność, nie mając ani jednego gerontologa. Na pierwsze spotkanie przyszło około 40 osób. Przed wykładem w sali rozlegała się przyjemna muzyka. Jednak pierwsza sesja nie cieszyła się szczególnym zainteresowaniem. Dopiero kiedy do zajęć UTW włączyli się młodzi ludzie – studenci, którzy zaczęli witać seniorów, odprowadzać ich na miejsca, służyć informacjami, pomocą, akcja nabrała większego zasięgu, a osoby starsze poczuły się bezpieczniej i pewniej [...]. Ludzie starsi są dynamiczni, weseli, niecierpliwie oczekują każdej propozycji, są wdzięczni, pilni, uczą się ze świadomością, że nie mają wiele czasu, i – co jest bardzo interesujące – ten ostatni powód bardzo silnie motywuje. Ponadto są oddani temu, co robią, okazują się wdzięcznymi uczniami. Dla wielu studentów UTW okazuje się nie tylko instytucją kulturalno-oświatową, ale też instytucją solidarności międzyludzkiej” (Vellas, 1977, za: Konieczna-Woźniak, 2001, s. 41–42).

Nadrzędnym celem tworzenia uczelni dla seniorów była chęć zapewnienia im należytego i godnego miejsca w strukturach społeczno-politycznych kraju i świata. Drogą do realizacji takich postanowień miały być prowadzone badania naukowe i wdrażane do praktyki ich rezultaty. Ważne dla twórcy idei i pierwszego UTW było też przeciwdziałanie osamotnieniu ludzi starszych, tworzenie motywacji do życia i aktywności, nierzadko w walce z chorobami i zmianami

w jakości życia, które często generuje starość. Profesor Vellas znał problemy, ale i możliwości rozwojowe osób starszych, ponieważ dużo czasu spędzał ze swoimi dziadkami i rodzicami, a jego własny dom miał międzypokoleniowy charakter. Doświadczenia biograficzne stały się inspiracją do stworzenia monumentalnego dzieła na skalę światową, przełamującego stereotyp wycofanego, nieuczącego się i zaniedbanego seniora na rzecz wyemancypowanego, pełnego możliwości, aktywnego edukacyjnie człowieka dbającego o swój rozwój również w starości.

3. Różnorodność uniwersytetów trzeciego wieku i innych instytucji edukacyjnych

Ta wyjątkowa, oryginalna inicjatywa Pierre'a Vellasa okazała się niezwykle trafna, o czym świadczyć może pojawianie się w ślad za nią nowych placówek w Europie, a później na całym już świecie. Tysiące instytucji edukacyjnych wzorujących się na tym rozwiązaniu prowadzi działalność edukacyjną pod różnymi nazwami i stale ewoluuje w różnych kierunkach, w zależności od specyfiki miejsca i kultury, w której się rozwija. W Republice Czeskiej jest przykładowo tylko kilkanaście uniwersytetów dla seniorów, a kryteria przyjęć są niezwykle rygorystyczne, również kadra jest szczególnie wyselekcjonowana i silnie związana z daną placówką. Równie ściśle podchodzi się do realizacji programów kształcenia. Z kolei na Węgrzech brak jest typowych uniwersytetów trzeciego wieku, gdyż ich funkcje pełnią uniwersytety otwarte (por. Kocianova, 2013).

Wykształciły się nawet pewne modele uniwersytetów trzeciego wieku. Francuski – tradycyjny – oznacza mocne powiązanie tej placówki z uczelniami wyższymi. To właśnie w nim odnaleźć można silne nastawienie na kształcenie odpowiednich kadr gerontologicznych i badania w zakresie problemów psychospołecznych wieku starszego. Z kolei w typie brytyjskim podstawę stanowi samopomoc i wzajemna pomoc słuchaczy, a wsparcie uczelni nie jest silne lub w ogóle go nie ma. W tym modelu sami słuchacze przejmują rolę wykładowców, organizatorów, najczęściej w formie wolontariatu. Obecnie wyróżnia się też inne modele: północnoamerykański strefy języka francuskiego, który jest połączeniem dwóch poprzednich, a jego szczególną cechą jest istotny udział słuchaczy w wyborze tematyki; południowoamerykański, powiązany z uczelnią, ale otwarty nie tylko na seniorów, lecz też na osoby wykluczone; chiński: skoncentrowany na sztuce tradycyjnej, rzemiośle, harmonii fizycznej, co staje się dobrem dla jednostki i całego społeczeństwa (Levesque, za: Adamczyk, 2017, s. 35–36).

Warto podkreślić, że na świecie, oprócz uniwersytetów trzeciego wieku, funkcjonuje wiele innych instytucji edukacyjnych (czasami nawet z dłuższą historią),

w których mogą kształcić się osoby w wieku senioralnym. Dla przykładu w Wielkiej Brytanii do takich można zaliczyć: Uniwersytet Otwarty, instytuty kształcenia seniorów, centra dalszej edukacji, kolegia edukacyjne itp. W Niemczech seniorzy korzystają z edukacji w akademiach dla seniorów bądź uniwersytetach ludowych oraz innych tego typu placówkach. W Skandynawii edukacja osób starszych, oprócz oferty specjalnej dla seniorów, powiązana jest z edukacją dorosłych oraz z programami uniwersyteckimi. Oryginalnym pomysłem są formy kształcenia w okresie letnim, w budynkach uniwersyteckich, połączone z wypoczynkiem i podróżami (w niektórych polskich UTW są też obecne te praktyki). W Stanach Zjednoczonych również istnieją różnego typu instytucje edukacyjne specjalnie zorganizowane dla ludzi starszych. Ponadto amerykańskie uniwersytety realizują specjalne programy dla osób starszych. Instytucji wspierających edukację w starości na świecie jest wiele i noszą różnorodne nazwy, ale te o programie działania zbliżonym do polskich UTW najczęściej nazywane są: akademiemi seniorów, uniwersytetami międzypokoleniowymi, uniwersytetami trzeciego wieku i czasu wolnego, uniwersytetami dla wszystkich, uniwersytetami środka życia, uniwersytetami bez granic, uniwersytetami (akademiemi) dostojnego wieku, otwartymi uniwersytetami trzeciego wieku czy sprofilowanymi UTW (medyczne, artystyczne, przyrodnicze itp.) (Halicki, 2000; Konieczna-Woźniak, 2007; Zych, 2007).

4. Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce – rys historyczny

Pomysł powstania pierwszego uniwersytetu trzeciego wieku w Warszawie był wynikiem współpracy i kontaktów naukowych z Pierrem Vellasem polskiej badaczki – Haliny Szwarz. Była ona profesorem medycyny i gerontologiem, osobą charyzmatyczną, otwartą na ludzi i ich troski. W przeszłości, w bardzo młodym wieku, została konspiratorką wojenną, żołnierką, między innymi Armii Krajowej, była więziona i torturowana przez Gestapo, a nawet skazana na śmierć. „Od około 1974 roku zaczęła specjalizować się w gerontologii. Zawsze lubiła starszych wiekiem pacjentów. Zorganizowała też Zakład Gerontologii z Oddziałem Rehabilitacji Gerontologicznej przy Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie. Przekonała się, jak wiele można pomóc ludziom starym, działając w zespole złożonym z lekarzy, psychologów, socjologów i specjalistów kultury fizycznej. Pod koniec lat siedemdziesiątych była już uznanym gerontologiem. Niezwykły człowiek. Niezwykła kobieta. Bohaterka narodowa. Niekwestionowany autorytet, a przy tym osoba „bardzo skromna, bezpośrednia, wyrozumiała, łatwo nawiązująca kontakty” (Bielowska, 2015). W trudnych latach 70. XX wieku, mimo zamknięcia Polski na współpracę z krajami Europy Zachodniej i Stanami Zjednoczonymi, Szwarz była już uznaną osobą w międzynarodowych

organizacjach gerontologicznych. Zachęcona francuskim rozwiązaniem, podjęła 2 kwietnia 1975 roku ostateczną decyzję o powołaniu UTW, wówczas pod nazwą Studium III Wieku przy Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie. Stała się ona trzecią na świecie tego typu placówką. Uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego tej instytucji miała miejsce 12 listopada 1975 roku. Fenomenem było wielkie zainteresowanie seniorów tym przedsięwzięciem i liczny w nim udział, ponieważ już podczas pierwszego semestru zapisało się aż 323 słuchaczy, co odzwierciedlało ogromne zapotrzebowanie na tego typu ofertę edukacyjną w Polsce (Lubryczyńska, 2005).

Praca Studium III Wieku rozpoczęła się od kół zainteresowań, w których rosnąca liczba słuchaczy spowodowała przekształcanie ich w zespoły i sekcje. Pierwszy uniwersytet dla seniorów wyznaczył sobie kilka celów:

- „włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego,
- aktywizację intelektualną, psychiczną i fizyczną słuchaczy,
- opracowanie metod edukacji i wdrożenie profilaktyki gerontologicznej,
- prowadzenie obserwacji i badań naukowych” (Pólturzycki, 2014, s. 97).

Cele te odpowiadały założeniom francuskiego protoplasty. Pionierski uniwersytet, poza działalnością dydaktyczną na rzecz swoich słuchaczy, podjął współpracę z innymi instytucjami edukacyjnymi, a jego przedstawiciele wspomagali działania osób pragnących utworzyć podobne placówki w innych rejonach Polski. Idea ruchu UTW zaczęła upowszechniać się w całym kraju. Już w 1976 roku swój pierwszy rok akademicki zainaugurował UTW we Wrocławiu. Kolejne uczelnie dla seniorów utworzono w Opolu, Szczecinie, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi. Warszawski UTW stał się także miejscem wymiany myśli nad rozwojem idei uniwersytetów trzeciego wieku oraz badań nad problematyką uczenia się w starości. Nieocenioną zasługą UTW w Warszawie stało się jego silne oddziaływanie na dalszy rozwój tego ruchu w Polsce. Z perspektywy praktyki efektem był dynamiczny wzrost liczby powstałych placówek, ale także popularyzacji idei UTW. Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie – nazwany w 2003 roku imieniem profesor Haliny Szwarc – przyczynił się także mocno do rozwoju badań nad uczeniem się w starości i do starości (Konieczna-Woźniak, 2001; Lubryczyńska, 2005).

Lata 1975–1979 były okresem intensywnego rozwoju UTW w dużych ośrodkach akademickich Polski. Po 1979 r. nastąpiła kilkuletnia przerwa w powstawaniu nowych uniwersytetów i dopiero lata 80. przyniosły kolejną falę tworzenia tych instytucji.

Działalność pierwszych polskich UTW została oparta na wzorach francuskich i szwajcarskich. Już w początkowym okresie organizatorzy ruchu i kierownictwo działających wówczas 7 polskich uniwersytetów zauważyli konieczność powołania wspólnej organizacji zrzeszającej ich ośrodki. Miała ona koordynować

współpracę krajową i międzynarodową. W 1980 r., podczas drugiej konferencji naukowej i narady organizacyjnej, przedstawiciele istniejących UTW w kraju zgłosili wniosek o utworzenie Sekcji Uniwersytetów Trzeciego Wieku przy Polskim Towarzystwie Gerontologicznym (PTG). Został on zatwierdzony podczas walnego zgromadzenia PTG w Białymstoku we wrześniu 1981 r. Pierwszą przewodniczącą sekcji polskich UTW przy PTG została Halina Szwarz, a sekcję włączono do Międzynarodowego Stowarzyszenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku (*L'Association Internationale des Universités du Troisième Âge* – AIUTA). Szwarz weszła w skład zarządu i przez wiele lat była jego aktywną członkinią. W roku 1987 doprowadziła do zorganizowania w Warszawie kongresu AIUTA poświęconego edukacji i zdrowiu. W zarządzie AIUTA Polskę reprezentowała przez wiele lat również propagatorka idei UTW, prof. Olga Czerniawska.

Za nadrzędny cel działalności uniwersytetów trzeciego wieku sekcja uznała: „poprawę jakości życia osób starszych, stworzenie warunków do dobrego starzenia się, przełamywanie błędnych stereotypów i wyobrażeń przypisujących ludziom starym rolę upośledzonych fizycznie i umysłowo. Celowi temu służyć miało włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego w oparciu o potencjał intelektualny, naukowy i bazę materialną wyższych uczelni” (Informator Sekcji UTW przy PTG, 1986).

5. Uniwersytety trzeciego wieku wobec zmian systemowych i wyzwań przełomu XXI wieku

Realizacja idei Vellasa musiała z biegiem lat i w konfrontacji z różnymi uwarunkowaniami – społecznymi, kulturowymi czy ekonomicznymi – ulec modyfikacjom. Dzisiaj mówimy o modelach: francuskim, brytyjskim, chińskim, i innych odmianach, które również stale ewoluują. Czy można więc też powiedzieć o modelu polskim, który z pewnością zasługiwałby na przybliżenie choćby ze względu na ogromną liczbę uczestników i niezwykle dynamiczny przyrost liczebny tego typu placówek?

Wydarzenia w Polsce, po przełomowym roku 1989, po zmianie ustrojowej i zapoczątkowanych zmianach systemowych, znalazły swoje odzwierciedlenie również w powstawaniu nowych i reorganizacji dotychczasowych UTW. Wiele z nich rozpoczęło proces przekształceń i starania o większą autonomię i niezależność, zakładając stowarzyszenia, co nie wykluczało równocześnie pozostania, dzięki zawartym umowom, we współpracy ze środowiskami akademickimi. Za sprawą tych przeobrażeń część z nich stała się organizacjami pozarządowymi, zrzeszeniami z osobowością prawną i własnym programem działania w ramach ustalonych zadań statutowych.

Niektóre z UTW, dzięki hojności słuchaczy i innych podmiotów, stworzyły również fundacje wspierające działalność samych placówek bądź indywidualne potrzeby słuchaczy, jak również określonych środowisk, szczególnie senioralnych, które znalazły się w złej kondycji finansowej.

Inną zmianą było powstawanie kolejnych UTW za sprawą rozrastającej się sieci uczelni niepublicznych oraz zamiejscowych ośrodków, filii tychże uczelni. W ślad za nimi idea UTW dotarła do małych miast, które, mimo braku zaplecza akademickiego, podejmowały decyzję o otwarciu UTW, wykorzystując zasoby lokalnych instytucji czy konkretnych osób zainteresowanych współpracą z nimi. Powstały w ten sposób UTW przy bibliotekach, centrach kultury, ośrodkach pomocy społecznej, centrach kształcenia ustawicznego. Wzrosła dynamicznie liczba tego typu instytucji, ale zmieniała się też ich tożsamość, a ściślej – akademicki profil działalności, charakterystyczny dla początkowej fazy istnienia tych placówek. Jednocześnie trzeba zauważyć, że olbrzymi wzrost liczby uczelni dla seniorów stał się odzwierciedleniem rzeczywistych potrzeb części populacji osób starszych, nie tylko tych najbardziej wyemancypowanych grup najstarszych Polek i Polaków. Oferta UTW stała się coraz bardziej egalitarna.

Istotnym momentem zmian w funkcjonowaniu UTW okazało się również przystąpienie Polski, w roku 2004, do Unii Europejskiej. Pojawiła się możliwość podjęcia międzynarodowej współpracy, zdobycia konkretnych partnerów (UTW za granicą) i wzajemnego uczenia się dobrych praktyk. Niezwykle ważne dla funkcjonowania tych instytucji okazały się fundusze unijne, pozyskiwane w postaci grantów na realizację przygotowanych projektów. Od 2005 roku UTW mogły pozyskiwać środki pieniężne w konkursach od Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności (PAFW), która wygenerowała znaczące kwoty na realizację programu „Uniwersytety Trzeciego Wieku”. Rolę jego realizatora pełniło Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę” (Konieczna-Woźniak, 2007).

Ważny dla rozwoju UTW był też rok 2012, Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej w Polsce. Zapoczątkował bowiem spojrzenie na problematykę osób starszych z perspektywy ogólnokrajowej, a nawet szerzej – ogólnoeuropejskiej. Dwa lata później wprowadzono pierwszy ogólnopolski Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020. Podkreślono w nim rolę polskich UTW w aktywizacji starszego pokolenia. Kolejne programy stały się jego kontynuacją, dopełnieniem i rozszerzeniem⁴.

4 W roku 2018 ogłoszony został program: *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*. <https://www.gov.pl/web/rodzina/polityka-spoeczna-wobec-osob-starszych-2030-bezpieczenstwo-uczestnictwo-solidarnosc>.

W XXI wieku szeregi uniwersytetów trzeciego wieku zasilili młodszy uczestnicy, pojawili się zwłaszcza emerytki i emeryci, którzy skorzystali z prawa wczesnego wyłączenia się z aktywności zawodowej i przejścia na emeryturę. W związku z tymi zmianami weryfikacji, analizy, korekty oraz nowych pomysłów i rozwiązań wymagały oferty programowe istniejących i nowo tworzonych jednostek. Szczególnie istotne oddziaływanie na nie miały zmiany w stylu życia w starości – skupiającym się na zdrowym i aktywnym trybie, dynamiczny rozwój mobilności samych seniorów i ich rodzin, rozwój nowoczesnych technologii. Generowały one konieczność przygotowania osób starszych do odnalezienia się w tej nowej rzeczywistości, z jej wyzwaniami i zadaniami. Lektoraty języków obcych (obecne w programach UTW od samego początku ich działalności) musiały zwiększyć różnorodność ofert, a pracownie komputerowe, kursy, szkolenia przygotować do umiejętności wykorzystania mediów elektronicznych w życiu codziennym (Fabiś i in., 2014).

Uniwersytety trzeciego wieku od samego początku istnienia prowadziły działalność wydawniczą, opracowywały biuletyny, informatory, publikacje o licznościowe, niemniej jednak ten obszar ich aktywności bardzo się powiększył. Powstało wiele cyklicznych czasopism, jak również publikacji zwartych, w których swoje dokonania literackie i artystyczne prezentują od lat słuchacze. Poszczególne placówki UTW stały się z czasem także przedmiotem monografii naukowych ukazujących specyfikę wybranych uniwersytetów, z ich historią, przedstawieniem osób znaczących, wyjątkowych wydarzeń i zapisów kronikarskich (Bugajska i in., 2015; Łacina-Łanowski & Fabiś, 2019). Internet i portale społecznościowe służą również promocji osiągnięć słuchaczy i samych UTW.

Przytoczone przykłady zmian z pewnością nie wyczerpują całego spektrum przeobrażeń, jakim poddały się uniwersytety dla seniorów, ale pokazują rzeczywistość w praktyce konieczność aktualizacji oferty i dopasowania jej do sytuacji życiowej osób starszych, jak również do realiów współczesności. Aktualnie szczególnym przykładem takiej ewolucji potrzeb i rozwiązań stały się rzeczywistość popandemiczna, wymagająca większej elastyczności metodycznej, kryzys ekonomiczny, zmuszający do poszukiwania oszczędności, a nawet sytuacja konfliktu zbrojnego za naszą wschodnią granicą, mobilizująca seniorów do zaangażowania się na rzecz imigrantów wojennych.

6. Polski Uniwersytet Trzeciego Wieku współcześnie

6.1. Uniwersytet Trzeciego Wieku – stan aktualny

W Polsce z pewnością uniwersytety dla seniorów tworzą najbardziej rozpoznawalną przestrzeń do uczenia się osób starszych. Aktywny senior utożsamiany

jest nierzadko ze słuchaczem UTW, choć te osoby w dużej mierze są aktywne na wielu płaszczyznach, a UTW jest jednym z wielu miejsc ich zaangażowania. Należy jednak podkreślić, że uczestnictwo w ofercie UTW, choć coraz bardziej popularne, jest ciągle zajęciem elitarnym. Warto w tym miejscu przytoczyć kilka przykładowych wyników badań przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w roku 2018 (GUS, 2019).

Wtedy zarejestrowanych było 640 placówek tego typu, nie oznacza to jednak, że jedynie przybywa nowych placówek UTW. Niektóre, szczególnie te starsze, bywają zamykane⁵. Jak donosi GUS, „Uniwersytety działające dłużej niż 20 lat stanowiły jedynie 4% liczby wszystkich Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Najwięcej z funkcjonujących obecnie jednostek (44%) powstało w latach 2006–2010. Do tego czasu następował stały wzrost liczby UTW w Polsce. Jednak w ostatnich latach tendencja ta uległa zahamowaniu – w latach 2011–2015 otworzyło się tylko 145 nowych uniwersytetów dla seniorów” (GUS, 2015).

Struktura organizacyjna większości UTW jest natomiast podobna, zwłaszcza w przypadku stowarzyszeń, a ponad połowa działa jako organizacje pozarządowe. W tym 44,7% stanowią stowarzyszenia założone wyłącznie w celu prowadzenia UTW, pozostałe działają w ramach innego stowarzyszenia czy fundacji. Co piąty funkcjonuje w ramach uczelni publicznej lub niepublicznej, a pozostałe działają jako wydzielone jednostki bibliotek, domów kultury i innych instytucji (GUS, 2019). Najwyższą władzą w uniwersytetach będących stowarzyszeniami jest walne zgromadzenie, które określa i uchwała kierunki działania, plany roczne – merytoryczne i budżetowe. Realizacją uchwał walnego zgromadzenia zajmuje się zarząd, a sąd koleżeński analizuje i rozstrzyga sprawy członków i władz UTW dotyczące nieprzestrzegania statutu, regulaminów i uchwał oraz sporów powstałych na tle działalności tych placówek. Rolą komisji rewizyjnej jest kontrola całokształtu działalności merytorycznej i finansowej. Część placówek ma także radę programową, która jest ciałem doradczym i zatwierdzającym programy kształcenia. Jej członkowie rekrutowani są ze środowisk bliskich danemu uniwersytetowi i reprezentują przedstawicieli samorządu UTW, władz patronackiego ośrodka naukowego, władz lokalnych. Skład ten jest zatwierdzany przez zarząd stowarzyszenia lub inny organ nadzorujący – w zależności od formy prawnej jednostki.

Finansowaniem działalności zajmują się same UTW. Jak podaje Zoom na UTW (Gołdys i in., 2012), zdecydowana większość placówek pobiera czesne (średnio rocznie ok. 142 zł). Pobierane są także dodatkowe opłaty za niektóre

5 W roku 2023 opublikowane zostanie nowe opracowanie danych statystycznych GUS, z których będzie można odczytać, jak pandemia wpłynęła na funkcjonowanie tej instytucji.

zajęcia. Instytucje te są jednocześnie dotowane przez samorządy, a co trzecia z nich korzysta ze środków placówki, w ramach której działa. Środki pozyskiwane są również z darowizn od firm i osób fizycznych, ze źródeł rządowych, grantów z Unii Europejskiej oraz organizacji pozarządowych i zagranicznych programów pomocowych,

Obecnie siedmiu na dziesięciu uczestników UTW jest w wieku 61–75 lat, 16,4% stanowią osoby starsze, tylko co dziesiąty ma mniej niż 60 lat. Połowa słuchaczy to osoby z wykształceniem średnim, ponad jedna trzecia ma wykształcenie wyższe. Niespełna dziesięciu z dziesięciu słuchaczy jest już na emeryturze. Osoby pracujące stanowią 4,3%. Pozostali to renciści. Osoby bezrobotne to jednostkowe przypadki (GUS, 2019). Inne badania (Fabiś & Łacina-Łanowski, 2013; Gołdys i in., 2012; GUS, 2015; Sałustowicz i in., 2020) dowodzą, że słuchacze UTW to grupa bardzo sfeminizowana – jedynie 14–21% stanowią mężczyźni.

Działalność polskich UTW była i jest nadal oparta na zasadach: odrębności, niezależności i samorządności, z równoczesnym wykorzystaniem dobrych praktyk innych partnerskich instytucji i procesów samoakredytacji.

Treści programowe, formy pracy, organizacja, funkcjonowanie, słowem – kształt uniwersytetów – najczęściej jest dopasowany do środowiska, jak również możliwości merytoryczno-organizacyjnych konkretnej placówki.

Podstawową formą pracy w polskich UTW są tradycyjne wykłady, które odbywają się we wszystkich uniwersytetach raz bądź kilka razy w tygodniu. Z roku na rok rozszerza się natomiast oferta zajęć fakultatywnych, które mają miejsce w sekcjach: tematycznych, artystycznych, sportowych, kołach zainteresowań, zespołach, w ramach lektoratów. Organizowane są także wycieczki. Odnotować należy coraz liczniejszy udział w wydarzeniach kulturalnych, grupach artystycznych, spotkaniach świątecznych, okolicznościowych itp.

W UTW nie przeprowadza się egzaminów, brak jest ocen i świadectw, niektóre z uniwersytetów stosują dokumenty poświadczające przynależność do nich. Coraz częściej wprowadzają jednak rekrutację (kryteria są bardzo różne) w poczet swoich słuchaczy. Jest to warunkowane zwłaszcza dużym zainteresowaniem ofertą edukacyjną tych instytucji i ograniczonymi możliwościami organizacyjnymi.

Podsumowując, UTW proponują seniorom przede wszystkim zagospodarowanie czasu wolnego w sposób kreatywny, aktywny, zdrowy i w towarzystwie rówieśników, za sprawą wielu ofert edukacyjnych. Uniwersytety trzeciego wieku w roli instytucji naukowo-badawczych diagnozują potrzeby i oczekiwania słuchaczy, prowadzą badania (głównie z zakresu gerontologii) lub je wspomagają, organizują lub wspomagają organizację konferencji, kongresów, seminariów naukowych oraz włączają się w przygotowanie odpowiedniej kadry do pracy

z osobami starszymi. Można stwierdzić, że starają się realizować program profilaktyki gerontologicznej.

6.2. Uniwersytet Trzeciego Wieku – zmiana

Rozwój psychospołeczny osób starzejących się i starych jako cel działalności UTW determinuje podstawowe funkcje, do których można zaliczyć:

- edukacyjną – zdobywają wiedzę z wielu dziedzin, ogrywają ważną rolę w profilaktyce gerontologicznej, stymulują aktywność;
- psychoterapeutyczną – poprawiają samopoczucie, przeciwdziałają izolacji i patologiom wynikającym z samotności i poczucia bezużyteczności;
- integracyjną – wzmacniają kontakty społeczne, zachęcają do samopomocy i nawiązywania nowych znajomości, ułatwiają kontakty – zarówno z rówieśnikami, jak i z osobami różnych pokoleń (Konieczna, 2000, s. 209–212).

Analizując wymienione funkcje sprzed lat, można postawić pytanie, czy nadal są one realizowane. Z pewnością tak, ale być może warto podkreślić również te z nich, które współcześnie, mimo że wpisują się w te wcześniej wyodrębnione, oddają kontekst kulturowy drugiej dekady XXI wieku. Za taką można uznać funkcję, która miałaby charakter ludyczny, realizowaną poprzez zabawę, rekreację, odpoczynek i inne formy aktywności zmierzające do osiągnięcia przyjemności. Świat popkultury nie wyklucza bowiem ludzi starszych. Tematy: mody, jedzenia, szukania nowych wyzwań, odkrywania uroków nowych miejsc, wpisane są w programy współczesnych UTW. Tendencje te potwierdzają badania sondażowe GUS z 2015 roku, dowodząc, że w badaniu, w którym poddano analizie 4 formy działalności: wykłady i seminaria, regularne zajęcia, imprezy kulturalne oraz działalność społeczną, najczęściej spotykaną formą okazały się imprezy kulturalne organizowane przez 98,7% UTW. Angażowanie seniorów w aktywność społeczną i umożliwianie nawiązywania kontaktów towarzyskich wiązało się przede wszystkim z organizacją imprez okolicznościowych, takich jak: wigilia, sylwester, andrzejki (88,1%). Równie popularne było organizowanie przez UTW wycieczek i wyjazdów turystycznych (87,3% UTW). Niewiele mniej popularne były wspólne wyjścia do kina i teatru (79,7%). Ponad połowa uczestniczących w badaniu uniwersytetów angażowała się w organizację imprez plenerowych (66,2%), zabawy taneczne i dyskoteki (54,1%) oraz występy sekcji tanecznych lub teatralnych – 51,9% (GUS, 2015). Jednak ciągle dodatkową, bardzo bogatą, ofertą są regularne zajęcia w formie kursów i szkoleń. Od wielu lat największym zainteresowaniem cieszą się kursy obsługi komputera i inne związane z nowymi technologiami oraz kursy języków obcych. Duże jest także zainteresowanie zajęciami związanymi ze sztuką: plastycznymi, tanecznymi oraz rękodzielniczymi. Seniorzy również chętnie oddają się jeszcze turystyce i rekreacji.

Współcześnie pojęcie *zmiany* jest powszechnie uznawane za podstawowe w opisie ponowoczesnej rzeczywistości. Wydaje się ono również ważne w ocenie funkcjonowania instytucji, jakimi są uniwersytety trzeciego wieku, czego wyrazem jest konstruktywna krytyka i dyskusja nad dalszym ich rozwojem. Wiek XXI zapoczątkował zainteresowanie uniwersytetami trzeciego wieku przez polityków, ekonomistów, andragogów, gerontologów, socjologów, psychologów i innych badaczy, naukowców oraz przedstawicieli mediów, a nade wszystko praktyków związanych bezpośrednio z działaniem UTW, jak również samych ich słuchaczy. Nie może się zatem obejść bez krytyki współcześnie działających uniwersytetów dla seniorów (Klimczuk, 2013; Sałustowicz i in., 2020), która z kolei stanowić może podwaliny do dalszych zmian idei uczenia się w UTW oraz aplikacji nowych rozwiązań do praktyki. Jak daleko zatem UTW w Polsce odszedł od francuskiego wzorca? Nade wszystko nie jest tak silnie związany z ośrodkiem akademickim, młodsze generacje nie są zaangażowane w społeczność UTW, z całą pewnością dzisiejsze uniwersytety dla seniorów nie są inkubatorami badań nad procesami starzenia się, co przypuszczalnie jest ceną za autonomię i oderwanie od ośrodków akademickich. Porzucenie pewnych standardów na rzecz zmiany musi generować także refleksje nad celowością i konsekwencjami tych zmian. Ciągłe należy przypisać polskim UTW dbałość o wszechstronny rozwój poszczególnych członków ich społeczności – choć na różne sposoby. Rozbrat wielu jednostek UTW ze środowiskiem akademickim sprawia, że ośrodki te przejmują, przynajmniej częściowo, funkcję innych instytucji, których celem jest wspieranie rozwoju w starości w innych formach. I tak zmniejsza się różnica pomiędzy typowym akademickim uniwersytetem dla seniorów a klubem seniora, kołem gospodyń wiejskich, podobnymi tego typu instytucjami. Może to budzić zrozumiałe niezadowolenie i krytykę obrońców tradycji francuskiego modelu, ale dynamika zmian, oddolnie wygenerowanych przez rzeczywiste potrzeby najstarszych generacji, doprowadziła do upowszechnienia uczenia się w starości z wykorzystaniem instytucji. Należy jednocześnie zwrócić uwagę na to, że pomimo umocowania wielu placówek UTW w strukturach jednostek administracji państwowej, samorządowej czy pozarządowej, główna idea UTW – cyklicznych wykładów o charakterze akademickim z przedstawicielami szkolnictwa wyższego – jest zachowana, a jednocześnie, wychodząc poza mury klasycznego uniwersytetu, staje ofertą trafiającą do szerszego grona – do miast, a nawet dzielnic, miejscowości nieposiadających tradycji akademickiej. Po drugie, w idei Vellasa to młodzi studenci mieli włączać się w organizację i realizację przedsięwzięć dla seniorów. Dzisiaj to zadanie wydaje się jeszcze trudniejsze niż wówczas ze względu na małe zainteresowanie młodzieży akademickiej współpracą z osobami starszymi, choć nie oznacza to, że nie warto podejmować trudu, a włączanie do środowiska UTW także dorosłych w wieku

średnim (np. wczesne emerytury czterdziestolatków), a nawet młodszych (np. niepracujący, na urloпах wychowawczych) również wydaje się pomysłem wartym upowszechnienia (jak to się dzieje w „uniwersytetach każdego wieku”), choć jest to wbrew tradycyjnemu modelowi UTW. W końcu wydaje się zasadne, choć znowu niewpisujące się w tradycyjny model UTW, świadome przełamanie elitarności tej instytucji, by dać szansę mniej wyemancypowanej części seniorów, co postuluje się w gerontologii krytycznej (Formosa, 2012). I jeśli UTW ma być bardziej powszechny, to wyjście poza ośrodki akademickie i poza „trzeci wiek” wydaje się rozwiązaniem wręcz koniecznym, by zagwarantować inkluzję seniorów, uzupełniając oferty innego typu instytucji, jak: centra aktywności seniorów, kluby seniorów, koła gospodyń wiejskich. Pomocne w tym może być zjednoczenie sił wielu placówek i innych instytucji poprzez wspólną organizację zajęć, warsztatów, konferencji. W ostatnich latach zauważono zresztą silniejsze budowanie sieci współpracy UTW między sobą oraz z innymi instytucjami.

Sama nazwa Uniwersytet Trzeciego Wieku w kontekście tych zmian wydaje się mieć częściej znaczenie symboliczne. Stanowi jednocześnie znak rozpoznawczy inicjatywy skupiającej aktywnych seniorów, podnosząc prestiż tej grupy i skutecznie redukując negatywne stereotypy związane z wiekiem. Zarówno trzeci wiek, jak i konotacje z uniwersytetem, nie mają już tak silnego uzasadnienia jak u pierwowzoru. Dzisiaj już podział starości na trzeci i czwarty wiek z perspektywy geragogicznej wydaje się oczywisty i konieczny (Szarota, 2022), gdyż wiąże się z rozróżnieniem potrzeb edukacyjnych młodszych starszych od najstarszej generacji. Uwzględnienie tej dychotomii pociąga za sobą konsekwencje w postaci większej elastyczności metodycznej instytucji organizujących oferty edukacyjne. Podział na trzeci i czwarty wiek (dochodzą zresztą jeszcze młodszy niż sześćdziesięciolatkowie) w praktyce oznacza jedynie potrzebę pogłębionej diagnozy potrzeb wszystkich członków społeczności UTW, niemniej podział ze względu na metrykę wydaje się w tym wypadku wtórny, podobnie jak miejsce jego działalności i jego afiliacja, nazwa te same placówki czy domniemany prestiż związany z tradycją UTW. To aktualne potrzeby edukacyjne uczestników stanowić powinny odniesienie do konstruowania programów edukacyjnych w UTW, otwierając jednocześnie przestrzeń do działań także w zakresie edukacji nieformalnej. Stąd też pojawienie się w UTW wielu rozwiązań, które mają uwzględnić potrzeby coraz szerszego grona słuchaczek i słuchaczy. Wyodrębnione więc zostają w ich strukturze sekcje akademickie, dbające o tych, którzy oczekują relacji z ludźmi nauki, by realizować się w kołach dyskusyjnych lub poprzez uczestnictwo w projektach badawczych. Dla innych z kolei wiodące będzie uczestnictwo w zespole realizującym turystykę górską czy warsztaty biograficzne. Ale nie może także zabraknąć działań poza murami UTW, będących

realizacją edukacji pozbawionej sztywnych ram i profesjonalnego wspomagania, nawet tych ukierunkowanych na rozrywkę czy dbałość o fizyczność. Bez wątpienia UTW musi i staje się instytucją – także wspomaganą przez nowoczesne technologie, zarówno jako narzędzie uczenia się – służącą jako platforma integracji, ze szczególnym uwzględnieniem tej międzypokoleniowej, tworząc jednocześnie płaszczyznę do wspólnych działań mniejszych i większych grup poza murami i poza jurysdykcją UTW.

Przekonania dotyczące nowego spojrzenia na UTW zdaje się potwierdzać argumentacja, w której kilka faktów jest nie do podważenia: rośnie znaczenie nowych technologii informatycznych i telekomunikacyjnych oraz mediów, w szczególności Internetu, który umożliwia integrację społeczną seniorów, telepracę, e-wolontariat oraz e-usługi. W krajach wysokorozwiniętych realizowane są już programy „od Internetu do robotyki”, ważne również dla jakości życia seniorów, co podkreśla polityka Organizacji Narodów Zjednoczonych w koncepcji „społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku”. Nowy model społeczeństwa i gospodarki budowany jest na kreatywności i mądrości, które generują zmiany wymaganych kompetencji kulturowych. Rośnie znaczenie wyobraźni, twórczości, odpowiedzialności i gromadzenia doświadczenia. W tych warunkach kształtuje się już nie tylko paradygmat aktywnego, ale też kreatywnego starzenia się (Klimczuk, 2013). Potwierdzeniem, szczególnie ostatniego argumentu, jest już od wielu lat obecna, zwłaszcza na rynku pracy, koncepcja *design thinking*. Aspekty ekonomiczne, gospodarcze i polityczne kreatywnego starzenia są niezmiernie ważne w dynamicznie starzejących się społeczeństwach, ale jeszcze silniej przekonujące zdają się wtedy, gdy potwierdzają je argumenty gerontologów i andragogów. Zdaniem Marcina Muszyńskiego, którego stanowisko osadzone zostało w nurcie geragogiki krytycznej, zwłaszcza wniosków badawczych Marvinina Formosy, oraz zainspirowane koncepcjami teoretycznymi Paula Freirego i szkoły frankfurckiej „[...] wiele programów kształcenia w ogóle nie odnosi się do tej postmodernistycznej wizji edukacji seniorów, która powinna koncentrować się na redefinicji tożsamości w starości i możliwości wymyślenia siebie na nowo. Postmodernizm wymaga permanentnej samoaktualizacji, ciągłego dookreślania własnej egzystencji. Edukację taką charakteryzować powinna wielość stylów uczenia się i nauczania. Chodzi o zaspokojenie zróżnicowanych potrzeb uczących się osób starych” (Muszyński, 2016, s. 91). Autor podkreśla, że podejście dotychczasowe stawia osobę starszą w pozycji odbiorcy, emancypacyjna funkcja (związana z nowym nurtem) zrywa z tradycyjną wizją edukacji osób starych, w której nauczyciel przekazuje swoim uczniom wiedzę i umiejętności. Starsza osoba nie jest już tylko emerytem, któremu należy się odpoczynek, przypisywane są negatywne stereotypy i zwalnianie z aktywności i twórczości. Człowiek stary z perspektywy

postmodernizmu jest więc kreatorem swojej biografii, którą konstruuje w całościowym procesie (Dubas, 2008).

Sytuacja szeroko rozumianej zmiany, wszechobecnej w teraźniejszości, dotyczy również ludzi starszych, a tym samym UTW (Orzechowska, 2008). Instytucje te oraz inne podmioty w naszym kraju w minionych latach podjęły już określone kroki, które mogą wskazywać na chęć sprostania nowym wyzwaniom. Niektóre z nich zostały zasygnalizowane w niniejszym tekście, inne, wybrane, zaprezentowane są poniżej.

- W roku 2005 Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności zaczęła wspierać finansowo działania UTW, którym zostały przyznane granty na dalszy rozwój oraz wykorzystanie potencjału i kreatywności seniorów.
- W roku 2007 powstała Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku i opracowane zostały przez nią standardy: formalno-prawne i merytoryczno-organizacyjne UTW. Federacja podjęła współpracę z podmiotami zewnętrznymi, wydała między innymi publikację „Standardy działania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce”⁶, zainicjowała prowadzenie szkoleń, doradztwa, wizyt certyfikacyjnych i przyznawanie UTW certyfikatów „Profesjonalny UTW”, zorganizowała przedsięwzięcia naukowe, włączyła się do pozyskiwania funduszy i przygotowywania projektów. Federacja współpracuje z polskimi UTW za granicą i z Międzynarodowym Stowarzyszeniem Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA).
- Rok 2012 ogłoszono Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej w Polsce. Zaowocowało to wieloma kolejnymi decyzjami i przedsięwzięciami. Przez cały rok odbywały się konferencje i seminaria dotyczące problematyki senioralnej, powołano Fundację „Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku”, która organizuje kongresy UTW, współpracuje z partnerami oraz uczestniczy w projektach dedykowanych seniorom. Została również powołana Rada do spraw Polityki Senioralnej przy Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej.
- W roku 2015 powołano Obywatelski Parlament Seniorów, z inicjatywy największych i najbardziej reprezentatywnych środowisk senioralnych, czyli UTW (reprezentowanych przez Fundację „Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku” i Ogólnopolską Federację Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku) oraz Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów.

6 *Standardy działania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce* (wydanie drugie), Borczyk i in. [dostęp: 29.12.2022]. <https://www.federacjaautw.pl/images/pliki/pliki2017/standardy2.pdf>.

- UTW od lat uczestniczą w lobbowaniu różnych środowisk do włączenia się w aktywizację seniorów oraz promują politykę senioralną. Współpracują z różnymi organizacjami w swoich środowiskach lokalnych i ogólnopolskich, jak również za granicą. Ważną zmianą były powstające w czasach pandemii, pracujące online, UTW, które wprowadziły na stałe edukację na odległość. Przykładem jest Uniwersytetu Trzeciego Wieku „Akademia Prądnicki Senior”. Jego założycielka, Elżbieta Kobryń, w wywiadzie udzielonym portalowi Flexi.pl podkreśliła szeroką ofertę wykładów z różnych dziedzin, prezentacje wystaw muzealnych i historii największych artystów polskich i zagranicznych, „wycieczki online” do ciekawych miejsc w Polsce i za granicą, czasami koncerty światowych wykonawców i wiele interesujących informacji oraz zajęć uzupełniających i doszkalających dla słuchaczy.⁷ Pomysł coraz liczniejszego tworzenia edukacji zdalnej w UTW wydaje się bardzo dobry, choć może mieć też swoje ograniczenia. Dobrą stroną tego rozwiązania jest włącznie do UTW osób z wiosek, małych miast, osób z niepełnosprawnościami, chorych, mieszkających za granicą. Słabszą stroną – brak sprzętu komputerowego, dostępu do Internetu i nieumiejętność obsługi komputera. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że w UTW pojawiają się coraz „młodszy” słuchacze, którzy wchodzą w okres późnej dorosłości po czasie swojej aktywności zawodowej, podczas której już zdobyli przydatne kompetencje do pracy z komputerem, warto kontynuować rozwój zdalnych UTW. Ich rola może okazać się ważna w okresie zimowym, w czasach inflacji i innych przeszkód w dotarciu do stacjonarnych UTW. Oczywiście trzeba też podkreślić, że kształcenie na odległość może powodować separację słuchaczy, brak możliwości przebywania ze sobą przede wszystkim osób samotnych. Kompromisowym rozwiązaniem może być również edukacja hybrydowa dla seniorów.
- Interesującym trendem w tworzeniu kolejnych UTW jest ich powstawanie w oparciu o bazowy profil naukowy współpracujących z nimi uczelni, przykładowo: artystycznych, przyrodniczych, psychologicznych, ekonomicznych itp. W ostatnich latach powstały również UTW o charakterze wyznaniowym i ekumenicznym.
- W roku 2018 Ministerstwo Edukacji i Nauki zapoczątkowało konkurs na realizację „Trzeciej Misji Uczelni”, wpisujący się w Strategię na rzecz

⁷ Czy Uniwersytet Trzeciego Wieku Online jest szansą na podjęcie studiów dla Pokolenia Flexi? Wywiad z Elżbietą Kobryń, założycielką UTW APS! <https://flexi.pl/baza-wiedzy/czy-universytet-trzeciego-wieku-online-jest-szansa-na-podjecia-studiow-dla-pokolenia-flexi-wywiad-z-elzbieta-kobryn-zalozycielka-utw-aps-2441> [dostęp: 29.12.2022].

Odpowiedzialnego Rozwoju. Celem tego programu jest upowszechnianie nauki oraz badań naukowych i ich zastosowań wśród słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku, aktywizacja społeczna i intelektualna seniorów oraz zapobieganie społecznemu wykluczeniu osób starszych⁸.

6.3. Uniwersytet Trzeciego Wieku – rozwój

Wielorodność działań, cech, form, rozwiązań poszczególnych placówek UTW uniemożliwia określenie jednego modelu, który mógłby być uznany za typowo „polski”. Można jednak zaproponować kilka charakterystycznych cech ruchu polskich UTW:

- Pluralizm – rozumiany jako różnorodność, wielość sposobów organizacji i pracy UTW. Odnosi się głównie do aspektów formalno-organizacyjnych funkcjonowania poszczególnych placówek. Są więc z jednej strony tradycyjnie jednostki umocowane przy szkołach wyższych w ośrodkach akademickich, ograniczające w ustalony przez siebie sposób nabór słuchaczy, z wykładowcami ze stopniami i tytułami naukowymi, utworzone odgórnie przez władze tychże uczelni i stale nadzorowane przez ich reprezentantów. Po drugiej stronie usytuowane są zazwyczaj mniejsze placówki, powołane z inicjatywy samych zainteresowanych, wykorzystujące istniejącą infrastrukturę i umocowane przy lokalnych stowarzyszeniach, ośrodkach kultury, remizach strażackich itp. Całkowicie niezależne i rzadko korzystające z usług edukacyjnych wykładowców akademickich. Różnorodność przejawia się także w odmiennych treściach programowych, które są zazwyczaj rezultatem pracy specjalnej grupy osób wybranych do tego celu oraz potrzebami słuchaczy.
- Autonomia, która łączy się z pluralizmem, rozumiana jest jako swoboda w podejmowaniu decyzji, uczestniczeniu w różnorodnych projektach, wyborze delegatów i gremiów decyzyjnych oraz szeroko rozumianej samorządności seniorów.
- Elitaryzm – jako cecha odnosząca się do słuchaczy UTW. Pomimo dużej dostępności w ofercie słuchaczami są zazwyczaj bardziej wyemancypowani seniorzy, którzy są mieszkańcami większych lub mniejszych miast, są lepiej wykształceni, bardziej majątni, więcej czytają niż przeciętny senior (Fabiś & Łacina-Łanowski, 2013). Choć liczba słuchaczy z roku na rok rośnie, to 113 tys. czynnych słuchaczy w roku 2018 wskazuje na niewielki odsetek osób w wieku po 65. roku życia, których oszacowano w tymże roku na prawie 7 milionów. Barrierami mogą być opłaty wymagane przez organizatorów

8 <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/uniwersytet-trzeciego-wieku> [dostęp: 29.12.2022].

kształcenia, ale także odległość ośrodków od miejsca zamieszkania, choć nie można także wykluczyć barier psychologicznych i kulturowych. Warto jednak dodać, że powstają również UTW, które, dzięki wsparciu finansowemu w środowiskach lokalnych, tworzą możliwości i atmosferę edukacji seniorów o charakterze egalitarnym.

- Innowacyjność, elastyczność są cechami tworzonych programów kształcenia na UTW. Organizatorzy są otwarci i w miarę możliwości pozyskują odpowiednie kadry dydaktyczne do realizacji potrzeb słuchaczy. Poza tradycyjnymi wykładami, seminariami, kursami językowymi i komputerowymi wśród ofert kierowanych do słuchaczy UTW jest wiele oryginalnych, kreatywnych propozycji, stale uaktualnianych.
- Gotowość na zmiany, które zachodzą w funkcjonowaniu UTW obecnie, jak również te, które dopiero mogą nadejść. Zmieniać będą się sami seniorzy, poziom ich formalnego wykształcenia, aspiracje, oczekiwania i style życia. Aktywność, kreatywność i przedsiębiorczość wydają się przymiotami, które będą wymagały jeszcze silniejszego zaangażowania na rzecz UTW, nie tylko ich koordynatorów, zarządów, rad programowych, federacji czy zrzeszeń, ale równie ważnego osobistego zaangażowania samych słuchaczy. Czasy pandemiczne spowodowały, że wiele placówek szybko dostosowało się do zmieniających się warunków. Odnotowano jednak ograniczoną działalność niektórych jednostek i dużo mniejsze zaangażowanie słuchaczy w realizację celów edukacyjnych w UTW.
- Cechą polskich UTW wydaje się także mocno rozbudowany „ukryty program”, którego celem jest jednoczyć społeczność poza jej murami, budować relacje poprzez wspólne – w mniejszych lub większych grupach – przedsięwzięcia wolnoczasowe.
- Jakość funkcjonowania poszczególnych placówek wynika głównie z zaangażowania wąskiej grupy osób oddelegowanych przez instytucję patronacką, a przede wszystkim liderów spośród samych beneficjentów. Dlatego też są ośrodki pozyskujące fundusze, organizujące seminaria naukowe, prowadzące badania i prężnie rozwijające swoją ofertę edukacyjną, ale są także takie, które nie radzą sobie z aktualnymi trudnościami, nie potrafią aplikować o fundusze i tkwią w stagnacji.
- Występującym w niektórych placówkach problemem, spowodowanym powiększaniem się liczby uczestników społeczności, są różnice w potrzebach edukacyjnych, które z kolei mogą prowadzić do nieporozumień czy konfliktów. Szczególnie „odmładzanie” społeczności, połączone z pojawieniem się „nowej” grupy, generuje trudności organizacyjne.

Wyszczególnione cechy z pewnością nie oddają pełnego wizerunku UTW, niemniej jednak wskazują na ich podstawowe filary. Otwarte pozostaje więc pytanie, czego możemy oczekiwać od dalszego ruchu UTW w Polsce. Z pewnością odpowiedź na nie będzie się pojawiać z każdym kolejnym rokiem ich działalności, ale już obecnie warto odważyć się na kilka propozycji dotyczących kierunku dalszego ich rozwoju:

- kontynuacja współpracy różnych UTW ze sobą za sprawą stowarzyszeń, federacji, platform (o charakterze lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim), w celu wymiany pomysłów, zapraszania się na różne proponowane wydarzenia, uczenie się od siebie;
- udział w programie Erasmus+, projektach dedykowanych osobom dorosłym;
- korzystanie z Elektronicznej platformy na rzecz uczenia się dorosłych w Europie (EPALE) oraz innych platform edukacyjnych;
- przygotowanie i doskonalenie edukatorów do pracy edukacyjnej z osobami dorosłymi – włącznie z poziomem wykształcenia uniwersyteckiego;
- rozwijanie edukacji online, a w szczególności hybrydowej, dla osób zainteresowanych taką formą, niemogących uczestniczyć w zajęciach stacjonarnych;
- uruchomienie mobilnych UTW dla środowisk oddalonych od nich (wykłady, warsztaty);
- rozwijanie współpracy z innymi organizacjami działającymi na rzecz osób starszych, jak również młodych dorosłych, celem integracji pokoleń;
- wykorzystywanie zasobów wiedzy, umiejętności i kompetencji seniorów dla UTW, ale również dla zrównoważonego rozwoju oraz przyszłych pokoleń i ich solidarności;
- poradnictwo całonocne i wsparcie psychologiczne oraz terapeutyczne;
- stworzenie odpowiednich warunków do pracy wolontaryjnej na rzecz samego UTW i innych instytucji;
- promocja zaangażowania zawodowego w wieku senioralnym poprzez powrót na rynek pracy bądź pozostanie na nim, w miarę osobistych możliwości i potrzeb, celem poprawy sytuacji finansowej, utrzymania relacji społecznych i dalszego rozwoju;
- aktywizacja najstarszych grup, włączanie osób z niepełnosprawnościami, przygotowanie do konfrontacji z nowymi mediami, otwarcie na osoby najstarsze.

Podsumowując, można stwierdzić, że zmierzająca do 50 lat historia ruchu uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce to proces ciągłości i zmian, wydarzeń, które kreowali i dalej tworzą ich twórcy, liderzy, słuchacze, jak również czas, kultura

i kontekst społeczno-polityczny. Fenomenem UTW są ich ustawiczny rozwój i rosnące zapotrzebowanie na uczenie się osób starszych. Na temat uczenia się dorosłych wiemy więcej; neuroandragogika coraz silniej wskazuje na możliwości uczenia się osób starszych, a ich rosnąca aktywność potwierdza badania i powstające teorie. Opracowana w 2021 roku *Zielona Księga w sprawie starzenia się. Wspieranie solidarności i odpowiedzialności między pokoleniami*⁹ silnie akcentuje problem uczenia się przez całe życie. Uczenia się dla siebie, bliskich i dalszych kolejnych pokoleń.

Bibliografia

- Adamczyk, M. D. (2017). Modele edukacji osób starszych. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 21(3), 32–37. <https://doi.org/10.15584/eti.2017.3.3>
- Bugajska, B., Kość, I., & Seredyńska, K. (red.). (2015). *To, co przetrwa.... Wspomnienia słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku*. Wyd. Zapol Sobczyk.
- Dubas, E. (2008). Edukacyjny paradygmat badawczy w geragogice. W: M. Kuchcińska (red.), *Edukacja do i w starości* (ss. 45–65). Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej.
- Fabiś, A., & Łacina-Łanowski, A. (2013). Uniwersytet Trzeciego Wieku w Oświęcimiu – krótka monografia instytucji. W: A. Fabiś, A. Łacina-Łanowski, & Ł. Tomczyk (red.), *Kreatywna starość. 15-lecie Oświęcimskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku* (ss. 47–66). Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Oświęcimiu.
- Fabiś, A., Muszyński, M., Tomczyk, Ł., & Zrałek, M. (2014). *Old Age in Poland. Educational and social aspects*. Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.
- Formosa, M. (2012). Critical Geragogy: Situating Theory. *Journal of Contemporary Educational Studies*, 5, 36–54.
- GUS. (2015). *Uniwersytety Trzeciego Wieku – wstępne wyniki badania* (numer 0).
- GUS. (2019). *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.* [dostęp: 29.03.2019].
- Halicki, J. (2000). *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*. Trans Humana – Wydawnictwo Uniwersyteckie.
- Klimczuk, A. (2013). Kierunki rozwoju uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce. *E-Mentor*, 4(51), ss. 72–77.
- Kocianova, R. (red.). (2013). *Analysis and comparison of forms and methods for the education of older adults in the V4 countries*. Univerzita Karlova v Praze.
- Konieczna-Woźniak, R. (2001). *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce. Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*. Eruditus.

⁹ *Zielona księga w sprawie starzenia się. Wspieranie solidarności i odpowiedzialności między pokoleniami*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52021DC0050>.

- Konieczna-Woźniak, R. (2007). Uniwersytet Trzeciego Wieku. W: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku* (ss. 1091–1097). Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Konieczna, R. (2000). Wpływ Uniwersytetów Trzeciego Wieku na życie codzienne słuchaczy. W: M. Dzięgielewska (red.), *Przestrzeń życiowa i społeczna ludzi starszych* (ss. 241–246). Biblioteka Edukacji Dorosłych.
- Łacina-Łanowski, A., & Fabiś, A. (red.). (2019). *Dialog międzypokoleniowy. Jubileusz XX-lecia Oświęcimskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Lubryczyńska, K. (2005). *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Warszawie*. Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Muszyński, M. (2016). Przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji. W: E. Dubas, & M. Muszyński (red.), *Refleksje nad starością. Obiektywny i subiektywny wymiar starości* (ss. 23–36). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Orzechowska, G. (2008). *Young-old* Uniwersytet Trzeciego Wieku. O zmianach, doskonaleniu form edukacyjnych i podnoszeniu jakości kształcenia. *Biblioteka Gerontologii Społecznej*, 1, 137–144.
- Półturzycki, J. (2014). Profesor Halina Szwarz – twórczyni uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce. W: M. Stawiak-Ososińska, & A. Szplit (red.), *Historyczno-społeczne aspekty starzenia się i starości* (ss. 93–101). Agencja Reklamowa TOP.
- Salustowicz, P., Goryńska-Bittner, B., Kokociński, M., & Prysłowska-Kamińska, A. (2020). *Potrzeby edukacyjne seniorów a uniwersytet trzeciego wieku*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szarota, Z. (2010). *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia na przykładzie Krakowa*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Szarota, Z. (2015). Uczenie się starości. *Edukacja Dorosłych*, 1, ss. 22–35.
- Szarota, Z. (2020). Indywidualne strategie adaptacyjne osób starszych w czasach pandemii COVID-19. *EXLIBRIS Biblioteka Gerontologii Społecznej*, 2, ss. 13–31. <https://doi.org/10.24917/27199045.192.1>
- Szarota, Z. (2022). Specyfika oferty dla uczących się w starości. *Dyskursy Młodych Andragogów*, ss. 287–303. <https://doi.org/10.324768>
- Szarota, Z., & Fabiś, A. (2022). Polityka społeczna i kondycja psychospołeczna starszych wiekiem Polaków w pandemii COVID-19. W: A. Kochanowicz, K. Walancik, & M. Witkowski (red.), *Świat na trajektorii cierpienia. Społeczne i edukacyjne problemy wynikające z pandemii SARS-CoV-2* (ss. 149–162). Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
- Szwarc, H. (red.). (1995). *Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie*. Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.
- Zych, A. A. (2007). *Leksykon gerontologii*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Netografia

- Bielowska, K. (2015). Prof . Halina Szwarc – inicjatorka ruchu UTW w Polsce. *40 lat ruchu UTW w Polsce*. <https://utw.cmkp.edu.pl/wp-content/uploads/2022/03/Halina-Szwarc-referat-K.-Bielawskiej.pdf>.
- Borczyk, W., Nalepa, W., Knapik, B., Knapik W., (2014). *Standardy działania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce* (wydanie drugie). Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wiek, Nowy Sącz. <https://www.federacjaUTW.pl/images/pliki/pliki2017/standardy2.pdf> [dostęp: 11.11.2019].
- Czy Uniwersytet Trzeciego Wiek online jest szansą na podjęcie studiów dla Pokolenia Flexi?* Wywiad z Elżbietą Kobryń, założycielką UTW APS! <https://flexi.pl/baza-wiedzy/czy-uniwersytet-trzeciego-wieku-online-jest-szansa-na-podjecia-studiow-dla-pokolenia-flexi-wywiad-z-elzbieta-kobryn-zalozycielka-utw-aps-2441> [dostęp: 29.12.2022].
- Gołdys, A., Krzyżanowska, Ł., Stec, M., & Ostrowski, Ł. (2012). *Zoom na UTW*. <https://nck.pl/badania/raporty/zoom-na-utw>.
- Informator Sekcji Uniwersytetów Trzeciego Wiek przy Polskim Towarzystwie Gerontologicznym w Warszawie*, 1986, 1987.
- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*. <https://www.gov.pl/web/rodzina/polityka-spooleczna-wobec-osob-starszych-2030-bezpieczenstwo-uczestnictwo-solidarnosc>.
- Zielona księga w sprawie starzenia się. Wspieranie solidarności i odpowiedzialności między pokoleniami*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52021DC0050>.